

Сергій Л. Лондар, Людмила В. Козарезенко
**АКЦИЗНИЙ ПОДАТОК ЯК ФІНАНСОВИЙ РЕГУЛЯТОР
ПОШИРЕННЯ ТЮТЮНОПАЛІННЯ В УКРАЇНІ**

У статті досліджено можливості акцизного податку щодо регулювання поширеності тютюнопаління в Україні. Проаналізовано динаміку зміни специфічних та адвалорних ставок акцизного податку, його частки в дохідній частині Державного бюджету України. Оцінено зміни поширеності тютюнопаління в Україні на основі адаптованої імітаційної моделі за умови збільшення ставок акцизного податку до рівня ставок країн Європейського Союзу. Показано, що акцизний податок є ефективним фінансовим регулятором поширення тютюнопаління в Україні та впливає на стан здоров'я населення.

Ключові слова: оподаткування; акцизний податок; людський потенціал; тютюнопаління; державний бюджет.

Форм. 12. Табл. 1. Рис. 8. Літ. 26.

Сергей Л. Лондарь, Людмила В. Козарезенко
**АКЦИЗНЫЙ НАЛОГ КАК ФИНАНСОВЫЙ РЕГУЛЯТОР
РАСПРОСТРАНЕНИЯ ТАБАКОКУРЕНИЯ В УКРАИНЕ**

В статье исследованы возможности акцизного налога в регулировании распространенности табакокурения в Украине. Проанализирована динамика изменения специфических и адвалорных ставок акцизного налога, его доля в доходной части Государственного бюджета Украины. Оценены изменения распространенности курения в Украине на основе адаптированной имитационной модели при условии увеличения ставок акцизного налога до уровня ставок стран Европейского Союза. Показано, что акцизный налог является эффективным финансовым регулятором распространения табакокурения в Украине и влияет на состояние здоровья населения.

Ключевые слова: налогообложение; акцизный налог; человеческий потенциал; табакокурение; бюджет.

Sergiy L. Londar¹, Luidmyla V. Kozarezenko²
**EXCISE TAX AS A FINANCIAL REGULATOR
OF SMOKING EXPANSION LEVEL IN UKRAINE**

The paper investigates the impact of excise tax on tobacco smoking spread in Ukraine. Dynamics of changes of specific and ad-valorem excise duty rates its, contribution of excise duty to the revenues of the State Budget of Ukraine are analyzed. Changes in smoking popularity in Ukraine on the basis of the adapted simulation model are estimated. It is shown that excise tax is an effective financial regulator of smoking expansion level and of public health in Ukraine.

Keywords: tax; excise tax; human potential; smoking; budget.

Постановка проблеми. У сучасній економіці, заснованій на знаннях, «людський чинник» є однією з ключових передумов забезпечення глобальної стратегічної конкурентоспроможності країни. Досвід перебігу світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. в європейських країнах (зокрема, Греції, Литві, Іспанії, Ірландії) наочно продемонстрував ключову роль рівня розвитку людського потенціалу щодо швидкості та успішності виходу з кризи. У сучасній економічній науці чинник такого нематеріального ресурсу як

¹ Academy of Financial Management, Kyiv, Ukraine.

² Academy of Financial Management, Kyiv, Ukraine.

людський потенціал, поряд з іншими, все ширше використовується для оцінки національного багатства країн. За оцінками Світового банку, на кінець ХХ ст. в структурі національного багатства 192 країн світу частка людського потенціалу сягала 64% [14]. На початок ХХІ ст. його частка у глобальній економіці зросла до близько 66% [9, 37].

Здійснене авторами статті дослідження різноманітних аспектів дефініції «людський потенціал» дозволило зробити узагальнений висновок, що людський потенціал – це ресурс, притаманний людині як учаснику економічних відносин, який формується на основі наявності таких найважливіших складових: здоров'я; інтелектуальних можливостей засвоювати і генерувати нові знання, створювати технології та формувати сукупність професійних вмінь; свободи економічного вибору, що дозволяє здійснювати творчу роботу, спрямовану на розвиток суспільства і отримання корисного соціально-економічного результату. Зазначений авторський висновок узгоджується з розумінням сутності розвитку людського потенціалу фахівцями ООН як процесу забезпечення людей ширшим вибором шляхів покращення свого існування. Принципово такий вибір є неперервним, нескінченним і змінюється з часом внаслідок переходу накопичених кількісних змін у якісні. Головними взаємопов'язаними аспектами розвитку людського потенціалу вважаються: можливість прожити довге і здорове життя, отримання важливих для свого існування знань, а також доступ до економічних ресурсів, необхідних для забезпечення належного рівня життя. У разі відсутності кожної з цих трьох складових в людини суттєво звужується можливість існування і розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Акцизний податок в ролі фінансового регулятора поширеності тютюнопаління в Україні досліджений недостатньо. Відомими є праці [26] авторів на чолі з А. Зарубовою-Росс, які вивчали питання оподаткування тютюнових виробів в Україні та його впливу на рівень здоров'я населення. Серед російських вчених, які досліджували вплив рівня ставок акцизного податку на фінансові показники та тривалість життя, можна назвати І. Денисова та П. Кузнєцова [5].

Невирішені частини проблеми. Результати відомих досліджень показують, що в працях не здійснено кількісного аналізу наслідків суттєвого підвищення ставок акцизного податку на тютюнові вироби, зокрема, до рівня країн Європейського Союзу, що може бути актуальним для України.

Метою дослідження є модельний аналіз впливу підвищення ставок акцизного податку на тютюнові вироби в Україні на фінансові показники державних фінансів, поширеність паління, показники суспільного здоров'я.

Основні результати дослідження. Тривалість здорового періоду життя є найважливішим показником, який визначає загальну тривалість життя населення. Відповідно до Міжнародних звітів [14; 16], в Україні, починаючи з моменту набуття нею незалежності, кількість прожитих років здорового життя почала стрімко зменшуватися. Якщо в 1990 р. цей показник становив майже 71 рік і був співмірний з аналогічними показниками високорозвинених країн, то вже в 1995 р. тривалість років здорового життя зменшилася більш ніж на 3 роки. До 2011 р. Україні так і не вдалося досягти показників 1990 р.: у 2011 р. тривалість життя в Україні становила 68,5 років. Як видно з рис. 1, цей показник для

України є нижчим за аналогічний для країн із середніми показниками рівня розвитку людського потенціалу (70,7 років) і особливо країн з високими показниками рівня розвитку людського потенціалу (75,8 років), а також для країн із дуже високими показниками рівня розвитку людського потенціалу (80,9 років).

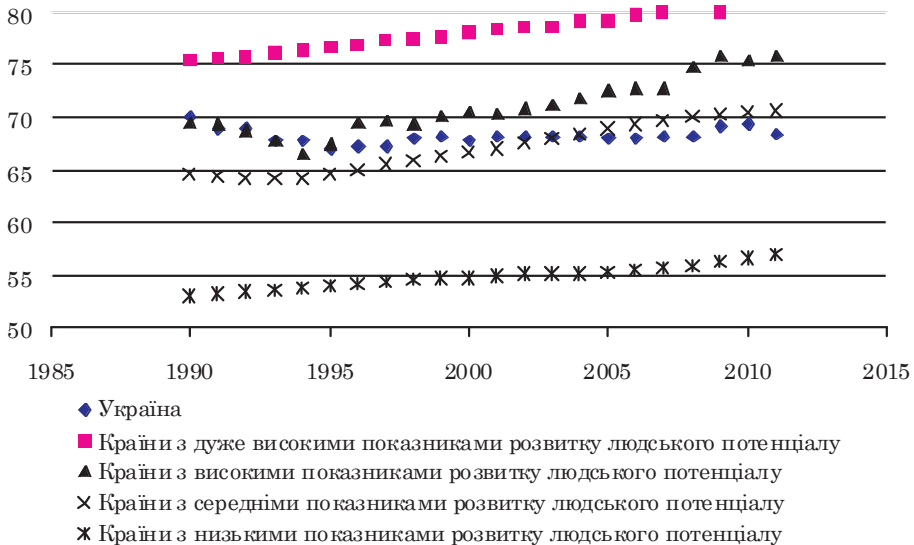

Рис. 1. Динаміка тривалості здорового періоду життя в Україні в порівнянні з динамікою усередненого показника у групах країн світу з високими, середніми та низькими значеннями рівня розвитку людського потенціалу впродовж 1990–2011 рр. (років життя), складено за даними [22]

Як вказується в Доповіді про стан охорони здоров'я Європейського відділу Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) [20], суттєвим чинником, що впливає на тривалість здорового періоду життя, є тютюнопаління. Загальна кількість пов'язаних з тютюнопалінням смертей в Україні оцінюється приблизно в 100000, що складає 13% від загальної смертності. Тютюнопаління викликає смерть через серцево-судинні захворювання (47%), респіраторні захворювання (19%), рак легенів (16%), інші захворювання (9%). Близько 70% смертельних випадків, пов'язаних з тютюнопалінням, спостерігалися у віковій групі 35–69 років.

Статистика свідчить, що частка населення України, яка палить, сягає майже третини дорослого населення (30%). За неофіційними оцінками, в Україні палить майже половина всього населення, а в останні роки спостерігається тенденція до стрімкого поширення паління серед підлітків, молоді та жінок. Зазначене є підставою для висновку про нагальну необхідність зниження рівня споживання тютюнових виробів українським населенням.

Світова практика показує, що одним з найдієвіших інструментів регулювання рівня тютюнопаління є оподаткування. У доповідях ВООЗ приводяться дані окремих досліджень, які показують, що підвищення ціни на тютюнові вироби на 70% може запобігти чверті пов'язаних з палінням смертельних випад-

ків в світі [17]. Підвищення ставок тютюнових податків водночас приносить безпосередні вигоди державі у вигляді збільшення податкових надходжень, які, в свою чергу, можуть використовуватися для боротьби з тютюнопалінням та підтримки важливих державних медико-санітарних та соціальних програм.

Податки на тютюнові вироби протягом століть використовувались як регулятори тютюнопаління урядами всіх країн світу. З усіх видів оподаткування податки на тютюнові вироби, як стверджують експерти [6, 42], відносно легко сприймаються всім населенням, навіть бідними прошарками, оскільки переважна більшість розуміє, що паління є шкідливим для здоров'я. Всупереч застереженням представників тютюнової промисловості, підвищення податків на тютюнові вироби, як правило, не призводить до скорочення податкових надходжень у структурі доходів державного бюджету [19, 242]. Відомою є закономірність, що збільшення податкових ставок на тютюнові вироби на 10% забезпечує скорочення споживання тютюну на 4% у країнах з високим рівнем доходів і приблизно на 8% – у країнах з низьким і середнім рівнем доходів, водночас податкові надходження від тютюну збільшуються майже на 7% [19, 419].

Підвищення ставок податків відчутніше впливає на скорочення обсягів споживання сигарет в країнах з низьким і середнім рівнем доходів [18], не зменшуючи при цьому податкові надходження до бюджету. Наприклад, у Південній Африці кожне наступне підвищення ставок акцизу на сигарети на 10% зумовило збільшення надходжень від акцизу на сигарети приблизно на 6%, а загальні надходження від акцизів за період 1994–2001 рр. зросли більш ніж вдвічі [23].

Аналіз світової практики оподаткування тютюнових виробів показав, що в Україні, як і в переважній більшості країн, частка акцизного податку у структурі ціни на тютюнові вироби є вже достатньо високою. Наприклад, у 2012 р. вона становила 50%, що наближається до показників Румунії, Грузії, Польщі та інших країн, схожих за рівнем соціально-економічного розвитку, і вищою, ніж аналогічні показники у деяких високорозвинених країнах світу (Японія, США, Сінгапур).

Водночас середня роздрібна ціна на тютюнові вироби в Україні є серед найнижчих, а частка населення, що палить, є однією з найвищих у світі: в 2012 р. за паритетом купівельної спроможності (ПКС) середня роздрібна ціна на пачку найбільш популярного бренду сигарет становила 1,75 дол. США, а частка населення, що палить, – 30%. У Білорусі вартість тютюнових виробів становила 2,36, у Російській Федерації – 1,85, в Польщі – 5,85, в Словаччині – 4,82 дол. США.

На рис. 2 показано взаємозв'язок між середньою роздрібною ціною на тютюнові вироби та часткою населення, що палить, на прикладі статистики 2012 р. для 14 країн світу [11]. Видно, що існує закономірність, яка на основі міжнародного досвіду може бути представлена лінійною прямою $y = -1,548x + 35,31$. Тобто, при збільшенні ціни на тютюнові вироби на один долар США за ПКС – на 1,5% у середньому зменшується частка курців. Отже, ціна є суттєвим регулятором чисельності курців.

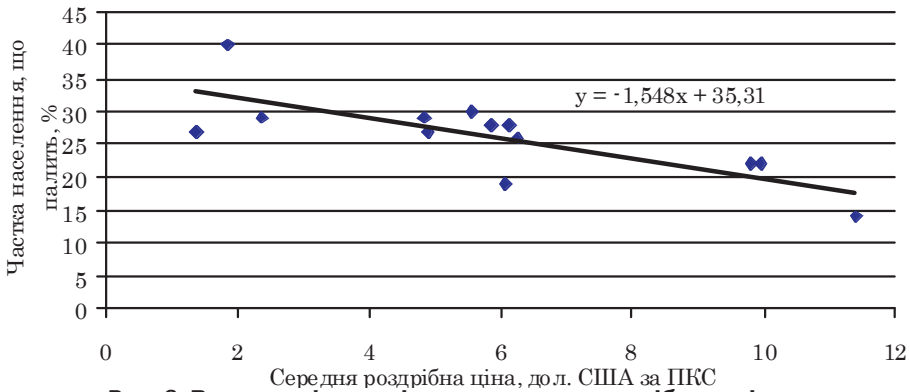

Рис. 2. Взаємозв'язок між середньою роздрібною ціною на тютюнові вироби та часткою населення, що палить (дані 2012 р. по 14 країнам світу), складено за даними [11]

Водночас варто зауважити, що за даними ВООЗ при відносно низьких цінах курці слабо реагують на цінові зміни. Саме така ситуація донедавна спостерігалась в Україні [26].

Хоча ціна на тютюнові вироби в Україні почала, починаючи з 2008 р., стрімко зростати (рис. 3) паралельно із суттєвим зростанням ставок акцизного податку, але темпи її росту залишалися, по-перше, нижчими за темпи інфляції, по-друге, індекс споживчих цін на тютюнові вироби протягом років залишався на рівні індексу споживчих цін товарів і послуг першої необхідності. Як наслідок, цінова еластичність попиту на тютюнові вироби за ціною в ці роки залишалась практично на одному рівні, із значенням $-0,1$.

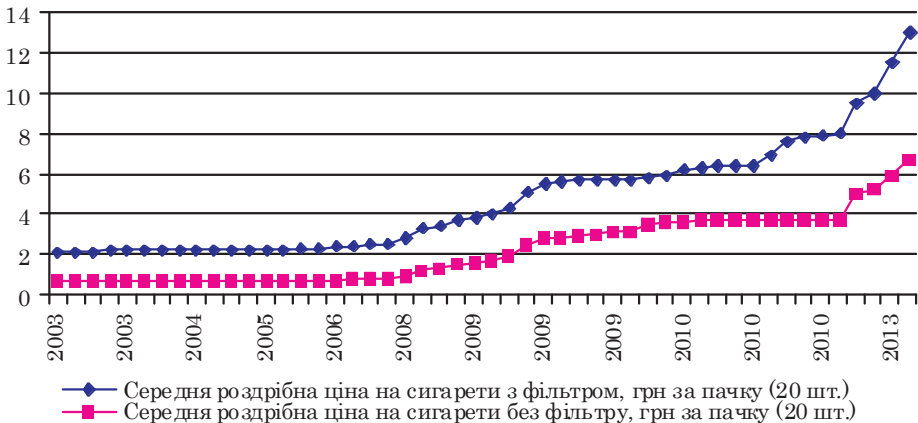

Рис. 3. Динаміка середніх роздрібних цін на сигарети з фільтром та без фільтру в 2000–2014 рр., грн. за пачку (20 шт.), складено за даними [12]

Таким чином, на сьогодні середня роздрібна ціна на тютюнові вироби в Україні не виконує функцію дестимулятора споживання тютюнових виробів, як в інших країнах. Ця ціна є такою, що без суттєвих втрат для особистого бюджету дозволяє не лише продовжувати палити курцям із стажем, а й розпо-

чати палити підліткам, молоді, навіть дітям. Підтвердженням цьому є те, що обсяги споживання тютюнових виробів (рис. 4) з 2000 р. стрімко збільшувалися до 2008 р., досягнувши максимуму (+211%). У 2007–2008 рр. зафіксовано найбільші обсяги споживання тютюнових виробів, коли щороку населенням споживалося в середньому 123,5 млрд шт. сигарет, або 6,2 млрд пачок (іншими словами, споживання складало 13,5 пачок сигарет/на особу з урахуванням навіть дітей).

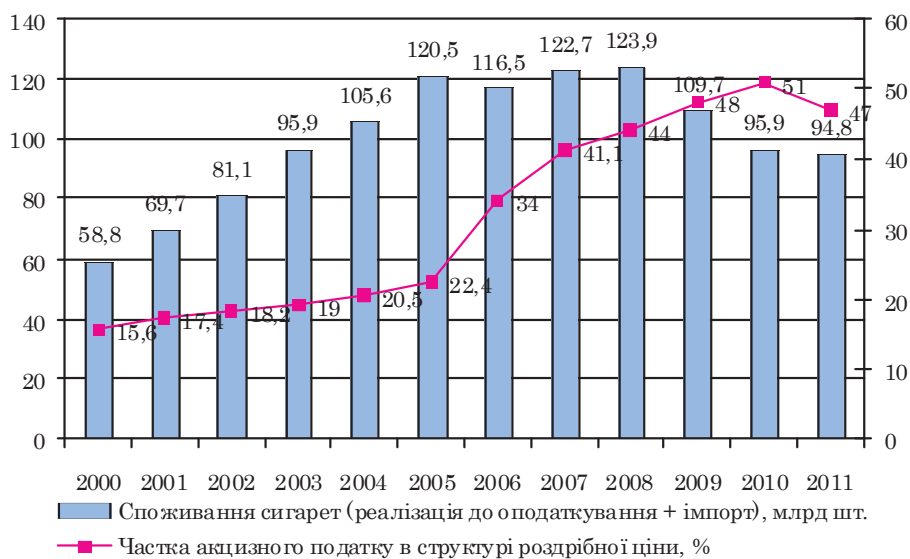

Рис. 4. Споживання сигарет та частка акцизного податку в структурі роздрібної ціни на тютюнові вироби в Україні в 2000–2011 рр., складено за даними [3; 12]

Це зумовлено тим, що відносно низькі, порівняно з іншими країнами, роздрібні ціни на тютюнові вироби в Україні визначалися до 2009 р. доволі низькою ціною виробників. Лише суттєве збільшення частки акцизного податку в структурі середньої роздрібної ціни на сигарети з фільтром та на сигарети без фільтру в період 2008–2009 рр. (рис. 5) зумовило відчутну зміну роздрібної ціни на тютюнові вироби і переломило тенденцію в їх споживанні.

Враховуючи, що процес зростання цін на тютюнові вироби продовжиться внаслідок впровадження положень Податкового кодексу України [1], які передбачають збільшення акцизних податків, необхідно зрозуміти, які наслідки принесуть ці заходи для сфери державних фінансів та суспільного здоров'я. Для розуміння майбутніх процесів варто зробити ретроспективний аналіз процесів, які вже відбулись в українській економіці.

Історію трансформації процесу оподаткування тютюнових виробів в Україні можна умовно поділити на 5 періодів:

1. 1993–1995 рр. Зниження ставок акцизного податку з метою заохочення виробництва. У період 1993–1995 рр. діяла адвалорна система оподаткування (у відсотках до відпускну ціни). У 1993 р. діяла єдина ставка – 70%. На 1995 р. вона знизилася і почала застосовуватися для сигарет без фільтру (10%) та з

фільтром (40%). Наслідком такої акцизної політики було зниження частки акцизних податків у податкових надходженнях державного бюджету та зниження реальних цін на сигарети.

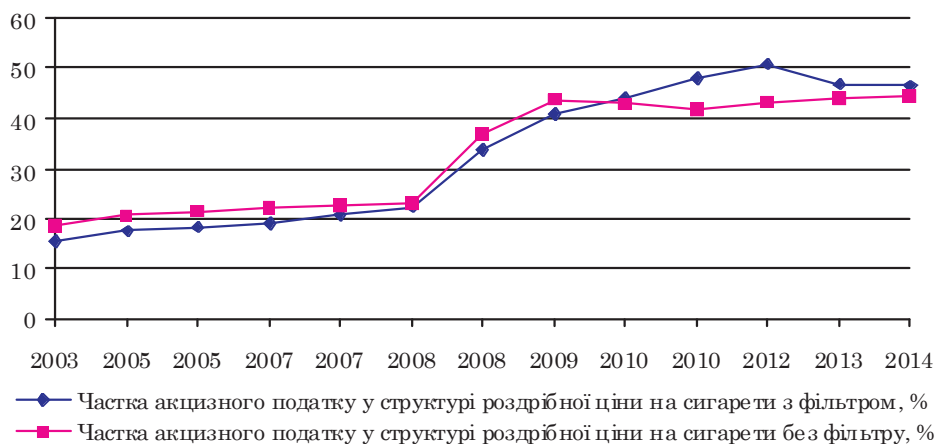

Рис. 5. Динаміка зміни частки акцизного податку у структурі роздрібної ціни на сигарети з фільтром та без фільтру в 2003–2014 рр., %, складено за даними [12]

2. 1996–1999 рр. Зростання ставок акцизного податку з метою збільшення дохідної частини державного бюджету. У 1996–1999 рр. податкова політика змінилась, було застосовано акциз з фіксованою сумою на певну кількість сигарет. У 1996 р. ставка складала 2 ЕКЮ за 1000 сигарет з фільтром і 0,5 ЕКЮ – без фільтру. Ставки щорічно підвищувалися і в грудні 1998 р. досягли 2,5 ЕКЮ, як на сигарети з фільтром, так і без нього. У листопаді 1999 р. ставки акцизу були встановлені в національній валюті: 10 грн за 1000 сигарет з фільтром і 7 грн за 1000 сигарет без фільтру. Фактично, це було зменшенням ставки акцизу, тому що на той час 2,5 ЕКЮ дорівнювали 12 грн. Головними наслідками чотирирічного періоду підвищення ставок акцизного податку стало підвищення цін на сигарети та суттєве збільшення доходів державного бюджету.

3. Кінець 1999 р. – 2007 рік. Стабілізація ставок акцизних податків. З кінця 1999 р. спостерігалася стабілізація ставок акцизних податків з наступним незначним їх підвищенням, переважно, на величину, меншу рівня інфляції. Також цей період характерний введенням у липні 1999 р. збору на пенсійне страхування зі ставкою 5% від гуртової ціни. З 1 січня 2004 р. збір на пенсійне страхування було скасовано.

4. 2008–2010 рр. Зростання специфічних та адвалорних ставок акцизних податків. З початку 2008 р. специфічна та адвалорна ставки акцизного податку зростали двічі. Причому з вересня 2008 р. ставки зросли більше ніж вдвічі. У липні 2009 р. відбулося чергове підвищення ставок специфічного акцизного податку на тютюнові вироби в 1,5 рази, зростання адвалорної ставки було відносно незначним – лише на 25%. З липня 2010 р. зросли на 30% ставки специфічного податку на сигарети з фільтром, решта ставок акцизних податків залишилися незмінними.

5. 2011–2014 рр. Суттєве зростання ставок специфічних акцизних податків на фоні зниження в 2013 р. (з 25% до 12%) ставки адвалорного акцизного податку.

Динаміку зміни ставок акцизних податків на тютюнові вироби представлено на рис. 6 та 7.

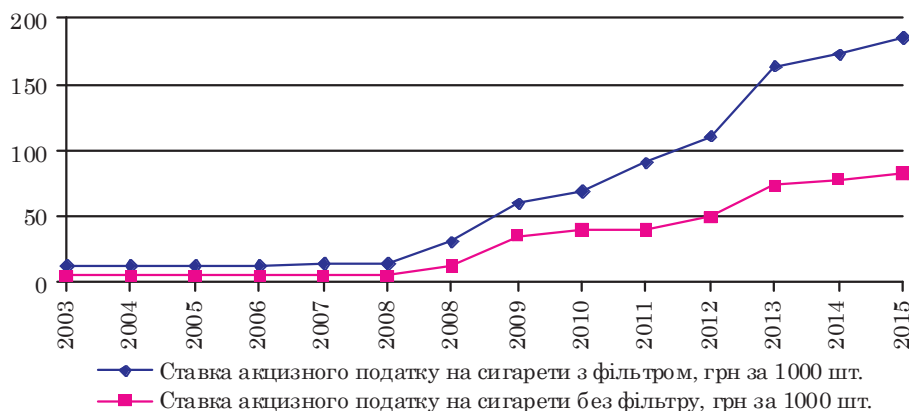

Рис. 6. Динаміка ставки акцизного податку (специфічний) на сигарети з фільтром та без фільтру в 2000–2015 рр. (прогнозні показники ставок акцизного податку в 2014–2015 рр.) [1]

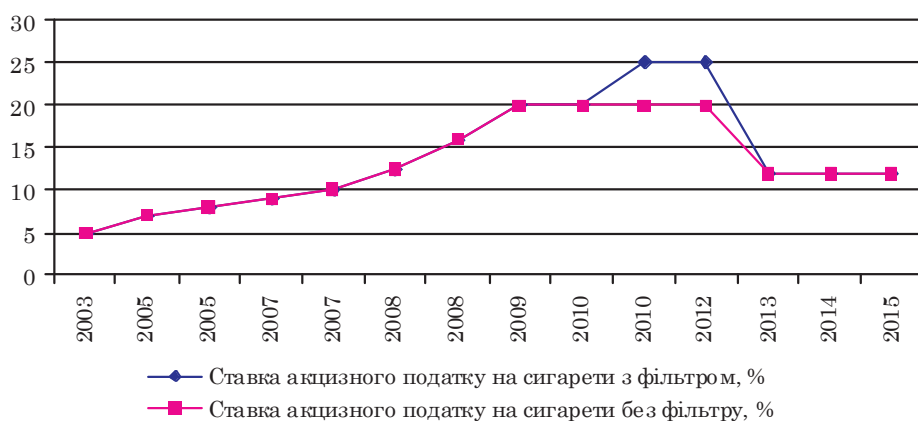

Рис. 7. Динаміка ставки акцизного податку на сигарети (адвалорний) з фільтром та без фільтру в 2000–2015 рр. (прогнозні показники ставок акцизного податку в 2014–2015 рр.) [1]

На думку експертів [8, 10], хоча й відбулось зростання ставок акцизного податку на тютюнові вироби в Україні, вони все ще залишаються відносно низькими і тому можуть бути підвищені шляхом щорічного збільшення на величину, що перевищує рівень інфляції. Така податкова політика може сприяти, на нашу думку, по-перше, зменшенню поширеності тютюнопаління, по-друге, збільшенню частки акцизних податків на тютюнові вироби у податкових надходженнях державного бюджету. Принаймні такі наслідки вже були отримані за кордоном [5].

Податкові надходження є головною складовою формування дохідної частини державного та зведеного бюджетів. Їх частка у структурі доходів бюджетів в останні роки коливалася навколо 80%. Вклад акцизного податку на тютюнові вироби у структурі податкових надходжень до Зведеного бюджету України 2000–2008 рр. залишався низьким, він не перевищував 3,31% в 2001 р., а в 2008 р. зменшився до 1,5% (рис. 8). Внаслідок збільшення ставок акцизних податків з 2009 р. частка надходжень від акцизного податку почала зростати. Водночас, збільшення акцизів призвело до зростання роздрібних цін, зменшення споживання, а відтак, як видно з рис. 8, до зменшення виробництва тютюнових виробів.

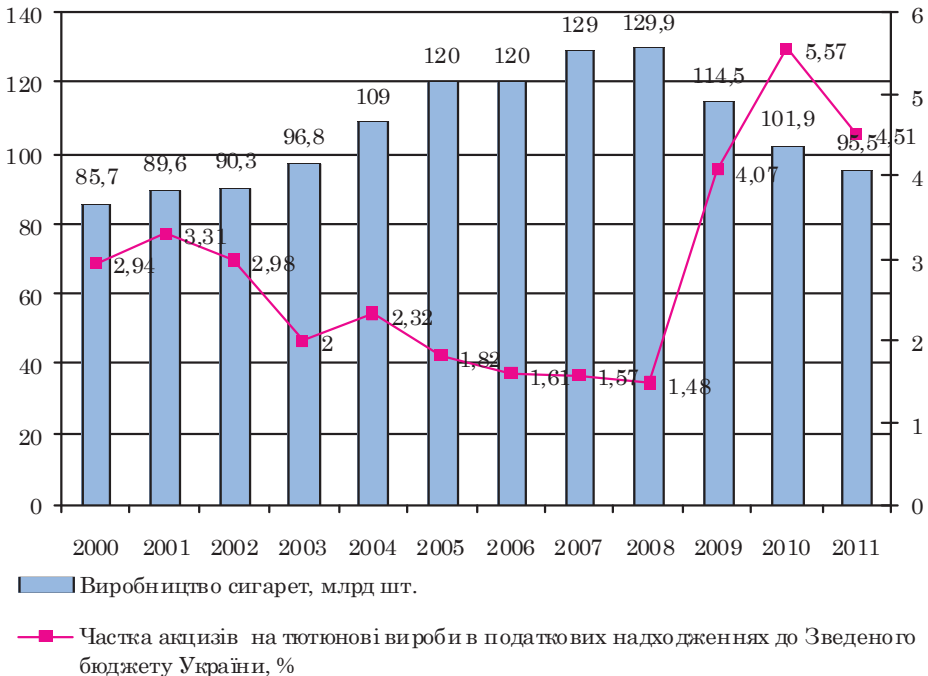

Рис. 8. Виробництво сигарет та частка акцизів на тютюнові вироби в податкових надходженнях до Зведеного бюджету України в 2000–2011 рр., складено за даними [2]

Для кількісної оцінки впливу акцизного податку на поширеність куріння в Україні зробимо адаптацію моделі [21]. Допустимо, що ринок сигарет складається тільки з одного цінового сегмента. Таке припущення на практиці означає, що нижче приведені розрахунки можуть бути використані для податкових систем країн, де існує невисокий розрив у цінах на сигарети різних марок.

У запропонованій моделі описується економічний процес руху від початкової рівноваги (1) через подальшу зміну ставки акцизного податку, середньої ціни сигарет, обсягу загального споживання, розподілу ринку сигарет до нової рівноваги в короткостроковому періоді (2) і в довгостроковому періоді (3). У

моделі передбачається збільшення числа змінних в процесі руху між двома рівноважними станами, індекс 1 стосується параметрів базової рівноваги, а індекси 2 й 3 – параметрів коротко- та довгострокової рівноваги. Вважається, що відбуваються одноразові зміни акцизного податку впродовж одного року і цей вплив є короткостроковим: зміни ставки акцизу і цін на сигарети не призводять до збільшення обсягу незаконної торгівлі. Для довгострокової перспективи (3) в моделі будемо враховувати вплив інфляції та зростання рівня доходів населення.

У роздрібній ціні (P) виділимо три складові: (1) акцизний податок (ET); (2) універсальний податок з продажів (в Україні це податок на додану вартість (VAT)); (3) промислову ціну (IP). Промислова ціна є універсальною категорією, що забезпечує дохід та формується учасниками відповідного ринку, серед яких первинні виробники, імпортери, логістичні компанії, оптові та роздрібні торговці. Тоді:

$$P_1 = IP_1 + ET_1 + VAT_1. \quad (1)$$

Акцизне податкове навантаження (ET_1 / P_1) вважається відомим. Вклад у ціну P_1 податку з продажів VAT_1 за ставкою τ становить $\tau(IP_1 + ET_1)$. Таким чином:

$$P_1 = IP_1 + ET_1 + \tau(IP_1 + ET_1) = (IP_1 + ET_1)(1 + \tau). \quad (2)$$

Промислова ціна:

$$IP_1 = P_1 / (1 + \tau) - ET_1. \quad (3)$$

Нехай початковий обсяг споживання сигарет становить Q_1 . Тоді:

- загальний обсяг витрат споживачів: $P_1 \times Q_1$;
- загальна сума податкових надходжень від акцизного податку: $ET_1 \times Q_1$;
- загальний дохід галузі з виробництва і продажу сигарет: $IP_1 \times Q_1$.

Якщо акцизний податок (ET) встановлено у вигляді націнки до одиниці продукції, він визначається незалежно від ціни промисловості (IP). Якщо ж акциз є адвалорним, то податок стягується у відсотках до ціни промисловості (IP).

У цьому разі оціночна адвалорна ставка податку є ET_1 / IP_1 .

Припустимо, що відбулось збільшення ставки акцизного податку на величину ψ . Тоді вклад нової величини податку у ціні розраховується як:

$$ET_2 = ET_1(1 + \psi). \quad (4)$$

Для випадку адвалорного типу акцизу відсоток збільшується з ET_1 / IP_1 до $(ET_1 / IP_1) \times (1 + \psi)$.

У багатьох країнах промислову ціну (IP) контролюють тютюнові компанії. Досить часто наявну інформацію про збільшення акцизного податку вони використовують для її зміни. Отже, припускаємо, що промисловість змінює IP на $\lambda\%$ водночас із зміною акцизного податку:

$$IP_2 = IP_1 \times (1 + \lambda). \quad (5)$$

Якщо акциз встановлено у вигляді націнки на одиницю продукції, нова роздрібна ціна (P_2) розраховується як:

$$P_2 = [IP_1 \times (1 + \lambda) + ET_1 \times (1 + \psi)] \times (1 + \tau) \quad (6)$$

Якщо акциз є адвалорним, нова роздрібна ціна розраховується як:

$$P_2 = IP_1(1 + \lambda) \times [1 + (ET_1 / IP_1) \times (1 + \psi)] \times (1 + \tau) \quad (7)$$

У цьому разі цінова еластичність для нової ціни P_2 :

$$\varepsilon_p = \frac{Q_2 - Q_1}{P_2 - P_1} \times \frac{P_1 + P_2}{Q_1 + Q_2}. \quad (8)$$

Звідси визначаємо Q_2 за відомим ε_p (величина ε_p розраховується на основі емпіричних статистичних даних з попередніх випадків зміни акцизної ставки):

$$Q_2 = Q_1 \left[1 + \varepsilon_p \left(\frac{P_2 - P_1}{P_1 + P_2} \right) \right] / \left[1 - \varepsilon_p \left(\frac{P_2 - P_1}{P_1 + P_2} \right) \right]. \quad (9)$$

У довгостроковому періоді на споживання тютюнових виробів населення впливає зростання його доходу (який змінюється співвідносно темпів інфляції). Як показали розрахунки вплив цього чинника можна врахувати коефіцієнтом α , який знаходиться емпірично. Тоді:

$$Q_3 = Q_1(1 + \alpha) \left[1 + \varepsilon_p \left(\frac{P_2 - P_1}{P_1 + P_2} \right) \right] / \left[1 - \varepsilon_p \left(\frac{P_2 - P_1}{P_1 + P_2} \right) \right]. \quad (10)$$

При оцінці α на основі статистичних даних виявлено, що вплив зростання доходів населення на тютюнопаління суттєво менший, ніж вплив середньої роздрібної ціни.

За відомим Q_3 розраховуємо загальний обсяг витрат споживачів $P_3 \times Q_3$, де $P_3 = P_2 \times (1 + \alpha)$, а при необхідності – загальну суму податкових надходжень, загальний дохід тютюнової галузі, темпи зростання середньої роздрібної ціни, обсягу споживання, загального обсягу витрат споживачів, загальних доходів та прибутку тютюнової промисловості загальної суми податку на прибуток.

З позиції визначення соціального впливу встановленої нової акцизної ставки необхідно здійснити оцінку: 1) поширеності та інтенсивності куріння в нових умовах; 2) кількості потенційно врятованих життів через відмову частини населення від куріння.

Загальне зниження споживання сигарет Q досягається через: 1) зменшення частки людей, що палять (тобто зменшується поширеність куріння); 2) зменшення середнього числа викурених сигарет курцями (тобто знижується інтенсивність паління).

Якщо допустити, що відсоток зниження споживання курцями сигарет є величиною ρ (%), то за початкової поширеності куріння SP_1 нове значення поширеності паління SP_3 розраховується як:

$$SP_3 = SP_1 \left[1 + \frac{Q_3 - Q_1}{Q_1 + Q_3 / 2} \right] \rho. \quad (11)$$

Для того щоб оцінити кількість врятованих життів внаслідок збільшення акцизного податку, для розрахунку треба використати:

- прогнозовану чисельність дорослого населення (N_t);

- початкову поширеність паління (SP_1);
- відсоток людей, смертності яких можна було б запобігти, якщо б вони кинули палити (γ).

Як показують медичні дослідження, чинник тривалості паління для людини є набагато впливовішим, ніж кількості викурених в день сигарет, тобто смертність практично визначається поширеністю паління і слабо залежить від його інтенсивності. Тоді, кількість врятованих життів розраховує як:

$$SL = N_F (SP_1 - SP_3) \gamma. \quad (12)$$

Здійснимо розрахунки відповідно до таких вхідних параметрів моделі.

1. *Темп зростання акцизів на тютюнові вироби.* Допустимо, що до 2018 р. ставки специфічного акцизного податку на тютюнові вироби збільшаться до рівня ставок Євросоюзу, тобто до 64 євро за 1000 сигарет. Адвалорна ставка акцизного податку залишатиметься сталою, на рівні 12%. Щорічні темпи зростання специфічного акцизного податку за таких умов становитимуть 34,55%, і до 2018 р. специфічний акцизний податок зросте до 716,5 грн за 1000 шт. порівняно з 162,5 грн за 1000 шт. у 2013 році.

2. *Середня роздрібна ціна на найбільш популярний бренд сигарет.* Сигарети середнього та економ-класу у структурі споживання становлять близько 90% [10]. Найбільш популярним брендом є сигарети ТМ «Прилуки», які палять близько 9% курців [25, 23]. В 2013 р. фіксована середня роздрібна ціна на сигарети ТМ «Прилуки» становила 8,6 грн за пачку (20 шт.).

3. *Обсяг споживання тютюнових виробів.* Оцінити обсяг споживання тютюнових виробів в Україні за даними офіційної статистики досить важко, тому що статистичні дані щодо їх продажу стосуються менш ніж половини відповідного ринку. Щоб оцінити споживання використовують оцінку так званого легального продажу (виробництво + імпорт – експорт). Проте легальний продаж може суттєво відрізнятись від фактичного споживання сигарет. Він може бути меншим, ніж справжнє споживання (коли контрабанда до країни висока, як це було в Україні у 1999–2000 рр.), і він може бути вище реального споживання (коли контрабанда з країни висока, як це відбувається в Україні з 2003 р. і по сьогодні). У 2013 р. споживання за «легальним продажем» становило 89,2 млрд сигарет, або 4,5 млрд пачок сигарет. Водночас варто зауважити, що для оцінки поширеності куріння за формулою (11) знання початкового обсягу споживання неважливо, оскільки формули (9) або (10) показують зв'язок між Q_1 , Q_2 та Q_3 .

4. *Частка акцизу в середній роздрібній ціні.* Розраховується на основі середніх роздрібних цін на сигарети з фільтром та ставок акцизного податку в 2013 році. Частка акцизу в середній роздрібній ціні на сигарети в 2013 р. становила 47%, або в грошовому виразі 3,66 грн.

5. *Ставка податку на додану вартість.* Відповідно до прогнозних показників, з 2015 р. вона буде встановлена на рівні 17%.

6. *Чисельність дорослого населення старше 15 років.* Цей показник у 2013 р. становив, за даними Державної служби статистики України [4], 38,752 млн осіб. За прогнозами [7, 119], в 2018 р. чисельність дорослого населення старше 15 років складе 36,791 млн осіб.

7. *Частка дорослих осіб (15 років і старше), що палять.* За даними GATS, в 2013 р. частка дорослих осіб, що палять, становила 30% (11,62 млн українців) [25, 15]. Ці дані підтверджуються і результатами досліджень ВООЗ [24].

8. *Відсоток зміни реальної ціни виробників як реакція на зміну ставок акцизу.* Як показує практика, відсоток такої зміни становить близько 5%.

9. *Еластичність споживання за ціною.* Цінова еластичність означає чутливість споживання сигарет щодо зміни ціни. Навіть при тому, що тютюн викликає сильне звикання, з рис. 2 видно, що споживання сигарет дійсно змінюється в негативний бік у відповідь на збільшення ціни. Наприклад, цінова еластичність $-0,1$ означає, що зростання цін на 1% зменшує споживання тютюну на 0,1%. Емпіричні дослідження показали, що для розвинених країн цінова еластичність становить близько $-0,4$, в той час як для країн, що розвиваються, діапазон цінової еластичності знаходиться, як правило, між $-0,4$ і $-0,8$ [13, 33]. У моделі для України проведено розрахунки для значення цінової еластичності $-0,2$. Як зазначалось, це пов'язано з відносно низькою середньою роздрібною ціною на тютюнові вироби у 2011–2013 роках.

10. *Кількість осіб, що уникають передчасної смерті від хвороб, пов'язаних із тютюнопалінням.* Для оцінки кількості таких осіб, взято їх частку 0,35 від загального числа осіб, що кинули палити. Дослідники вказують саме на 35% [13], хоча автор моделі TETSIM K. Уолбік стверджує, що частка врятованих осіб серед тих, хто кинув палити, може бути близько 50% [21].

Результати модельних розрахунків наведено в табл. 1.

Таблиця 1. Оцінювання впливу зростання ставок акцизного податку на поширеність тютюнопаління в Україні, авторські розрахунки

Показники	Базовий рівень (2013 р.)	Свроценарій (2018 р.)	
		Еластичність за ціною $-0,1$	Еластичність за ціною $-0,2$
Фінансові показники			
Доходи бюджету від акцизів на сигарети, млрд грн	18,6	59,93	53,88
Доходи бюджету від ПДВ на сигарети, млрд грн	6,9	13,28	12,15
Доходи тютюнової промисловості та роздрібної торгівлі, млрд грн	15,06	17,6	16,1
Характеристика ціни на тютюнові вироби			
Роздрібна ціна, грн за пачку	8,6	22,4	
Частка акцизу у структурі роздрібною ціни, %	47	66,24	
Частка податків у структурі роздрібною ціни, %	64	80,75	
Реакція населення на зміну податкової політики			
Розповсюдженість паління серед населення у віці від 15 років, %	30	25,5	24,1
Чисельність курців у віці від 15 років, млн осіб	11,63	9,38	8,86
Кількість збережених життів, млн осіб	-	1,03	1,93

Висновки. Збільшення ставок акцизного податку зумовлює зниження обсягів споживання тютюнових виробів та зменшення частки дорослого населення

ня, що палить. Поступове до 2018 р. збільшення цих ставок в Україні до рівня ЄС може дозволити врятувати від передчасної смерті від 1,0 до 1,9 млн осіб.

Крім позитивного соціального ефекту оздоровлення, зростання частки акцизного податку в структурі роздрібною ціни тютюнових виробів позитивно вплине на збільшення податкових надходжень до державного бюджету. Таким чином, акцизний податок в умовах сучасного українського економічного середовища є ефективним фінансовим регулятором поширення тютюнопаління.

1. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо перегляду ставок деяких податків і зборів: Закон України від 20.11.2012 №5503-VI // www.zakon.rada.gov.ua.
2. Бюджет України за 2011 рік: Статистичний збірник. – К.: Міністерство фінансів України, 2012. – 299 с.
3. Витрати та ресурси домогосподарств // Державна служба статистики України // www.ukrstat.gov.ua.
4. Демографічна ситуація. Населення (1990–2013 рр.) // Державна служба статистики України // www.ukrstat.gov.ua.
5. *Денисова И., Кузнецова П.* Оценка экономических и социальных последствий роста ставок акциза на сигареты с фильтром в 2012–2015 гг. / Центр экономических и финансовых исследований и разработок. – М., 2011. – 24 с.
6. Доклад ВОЗ о глобальной табачной эпидемии 2008 года. Комплекс мер MPOWER // www.who.int.
7. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 року / За ред. чл.-кор. НАНУ, д.е.н., проф. Е.М. Лібанової. – К.: Український центр соціальних реформ, 2006. – 138 с.
8. Контроль над тютюном в Україні: Національний звіт (неофіційний переклад). – К.: МОЗ, 2009. – 128 с.
9. Матеріали засідання Круглого стола «Образование и развитие человеческого капитала»: Препринт WP5/2003/03 / Ред. М.В. Ларионова. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 68 с.
10. Тютюновий ринок в Україні // Imperial Tobacco Group // www.imperial-tobacco.com.ua.
11. Характеристики стану охорони здоров'я в країнах світу. Тютюнопаління // Всесвітня організація охорони здоров'я // www.who.int.
12. Ціни і тарифи // Державна служба статистики України // www.ukrstat.gov.ua.
13. *Barber, S.L., Adioetomo, S.M., Ahsan, A., Setyonaluri, D.* Tobacco Economics in Indonesia // www.worldlungfoundation.org.
14. Human Development Report 2000. Human Rights and Human Development // www.hdr.undp.org.
15. Human Development Report 2010. The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development // www.hdr.undp.org.
16. Human Development Report 2013. The Rise of the South: Human Progress in a Diverse World // www.hdr.undp.org.
17. *Jamison, D.* Disease Control Priorities in Developing Countries // www.files.dcp2.org.
18. *Jha, P., Chaloupka, F.J.* Curbing the Epidemic: Governments and the Economics of Tobacco Control // www.books.google.com.ua.
19. *Jha, P., Chaloupka, F.J.* Tobacco Control in Developing Countries // www.tigger.uic.edu.
20. The European Health Report 2005. Public Health Action for Healthier Children and Populations. Copenhagen, World Health Organization Regional Office for Europe, 2005. 129 p.
21. Tobacco Excise Tax Simulation Model // www.commerce.uct.ac.za.
22. United Nations Development Programme. Human Development Indicators and Thematic Tables // www.data.undp.org.
23. *Walbeek, C.* Tobacco excise taxation in South Africa // www.who.int.
24. World Health Organization Report on the Global Tobacco Epidemic, 2013 // www.who.int.
25. World Health Organization. Global Adult Tobacco Survey (GATS). Ukraine releases Global Adult Tobacco Survey, 2010 // www.who.int.
26. *Zarubova-Ross, H., Gilmore, A.* Economics of Tobacco Taxation in Ukraine // www.global.tobaccofreekids.org.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2014.